

BEZZEG A MI HUMORUNK...!

Kohn könyvesboltjába hanuka idején izgatott gój vásárló érkezik.

– *Tudna adni gyorsan egy folyóiratot, amelyben a „Bezzeg a mi rabbink...”-ról orthodox kritikát olvashatok? Sürgősen írnom kell róla és össze kell gyűjtenem a különböző olvasatokat...*

– *Persze, itt van például a Kultúra és Közösség ezévi utolsó, még egészen friss filmes száma.*

Emberünk kicsit drágállja, majd hamarjában megveszi és elszalad vele...

Másnap azonban földúltan visszatér.

– *De hiszen maga becsapott! Az egész számot végigolvastam, egy szó sem volt benne orthodox kritikául...!*

– *Nu, de mondtam én azt, hogy a mi rabbink hanuka után majd felolvassa a gój olvasatokat?*

(Saját favicc – AGA)

Olvasatok, csőrccsavaros humor, mindig öniróniára és életvezetési kritikára fókuszált, jelképdús kettős beszéd... Ez ül véges-végig a *Bezzeg a mi rabbink* kötetben.¹ /Mármint nem ez, hanem valódi viccek valódi humorral és valódi közösségi kapcsolatokból fakadóan! A „rabulisztikus” rábeszélés e reflexió mottójában csupán (saját) csalímese, melynek képzelt szituációjában megannyi „zsidós” humorelem megjelenik talán – de épp attól, hogy nem sűrített, csupán „csinált” poén, kissé kitekerten hamiskás lesz. Természetesen, a kötetben nemcsak a Kultúra és Közösség, de a rabbik olvasáskultúrája sem szerepel direkt, ám „ha csak az nem” alapon maga a zsidó közösségi olvasatok sokasága annál inkább. Nem értendő félre: nem „zsidóviccek” gyűjteményéről van szó, hanem olvasatok olvasatairól, értelmezéskultúrák értelmezéséről, ahogyan azt egy kulturális antropológus – mint maga is a közösség tagja – értelmezni vállalja. Saját hangján a hívőközösség hangját tolmácsolja mintegy, ha úgy tetszik: „előénekel” szinte... Saját tónusában jobbra azt az önkritikus és eredeti kultúrakritikát gyakorolja, melyet a Bethlen téri *minjen* közösségéből hoz, s további olvasatra kínál a remélhető olvasónak. Vagyis nem poénok és viccek válogatását vagy „okoskodó” tipológiáját, „humornéprajzát” adja, viszont kulturális antropológiai jelentésuniverzumát annál inkább. Ahogyan a közösség beszél, ahogyan önmagát „adja”, ahogy mindezt az átbeszélési szertartást élvezi és gyarapítja maga is, telítve élcekkel, önkritikával, belátásokkal, megbocsátásokkal, iróniával, világképi cselekkel és narratívák narratíváival. Pótolhatatlan, ahogyan ezt Papp Richárd csinálja, mert hisz Rajta kívül senki sem jár arra, aki nem-

csak följegyez, gyűjt, szelektál, kérdéskörökbe szálaz szét, tematikus válogatásokba rendezi a tipizálható vicceket, hanem belelát és rálát egyszerre, elbeszélő módot talál egy folytonos elbeszélés változatainak „kibeszéléséhez”, mely nem „árulás” vagy tanúságtétel, de mindkettő egyszerre, meghozza a Közösség hozzájárulásával, büszkeségével és szeretetével körülvéve, megerősítve. Kultúra. Kultúra ÉS közösség. Másság a másságban, azonosság az eltérésekben. Pont mint az antropológia sok egyéb kutatási terepén...

Pár tucat oldallal föltebb, ahol Horváth Judit beszél Ember Judit „titkáról” s magáról a titokfeloldásról vagy titokmegértésről, elhangzik ez a kulcsmondat is: „A másság és az önjáró lény megteremtése fontos fejlődési lépés a titkok megtartásához. Máshogy mondva, a titkok megtartásának kapacitása egy fejlődési eredmény”. Itt, Papp Richárd új könyvében is hasonlóképpen a titokfejtés szertartásába, folyamatos rítusába kerülünk bele: történnék mindennapos és ünnepélyes rítusok, megformálódik ezek értelmezéséről megannyi élmény és élc, hagyománytartó és -megújító, átélő és újrateremtő gesztus, melyekben a másságuk átélésével együtt élő szereplők megteremtik a titkot, „önjáró lényekként” alakítva-formálva a léthelyzetükre mindig reflexíven, bevontan, érdekelten és nyitottan reagáló nézőpontot. Ez a „kívülálló belülállás” a titok lényegéhez tartozik. Ahogyan Raj Tamás a *100+1 jiddis szó* című kötetében (Budapest, Makkabi Kiadó, 2006) összegzi (s Papp Richárd is illőképpen idézi): „A zsinagógához elválaszthatatlanul hozzátartozik a humor. Nélküle talán meg sem lehetne érteni ezt a vallást, ezt a közösséget. Főképp elviselni volna nehéz, akárcsak az életet” (Papp 179. oldal). Az „önirónia kontrollja”, ahogyan „befelé” is működik, s „a

¹ Papp Richárd 2015 *Bezzeg a mi rabbink. Így nevet egy pesti zsinagóga*. Budapest, Libri Kiadó, 204 oldal.

humor ebben a bonyolult történelmi-szociológiai-kulturális mátrixban, az önironikus kontrollal járul hozzá a közösségi ethosz és identitás rugalmas, adaptív és (ezzel egy időben) konzekvens fenntartásához” (írja a 178. oldalon). Mindez olyanképpen hat, mintha „mindennek kulturális hátterét a transznacionális zsidó kultúra” biztosítaná. De „a multikulturális zsidó világ, amelyben több – gyakran egymással éles vitát folytató – világnézet, identitás, vallási-szellemi vagy akár politikai irányzat van egyszerre jelen, a magyarországi zsidóság társadalmi-kulturális életét is sokszínűvé teszi” (folytatja ugyanott). Ez a közösségi identitást is kifejező, vicc és poén, irónia és keserű humor, több(es) jelentésű nyelvi leleményesség közegében generálódó „fejlődési eredmény” Papp Richárd szerint „sem fordul bántóan a saját közösség felé, ahogyan mások kritikája, vagy Isten és a vallási tradíció bírálata sem válik a zsidó humor részévé”, derűs álláspont marad inkább. Rálátás a saját kultúrára, s kölcsönvéve a másik, a befogadó vagy kirekesztő kultúra aspektusát, kritikai viszonyát, indulatait akár. „Az adaptációs folyamatok és helyzetek (időnként abszurd) szituációin való nevetés pedig hozzájárul a kisebbségi stratégiák folyamatos teszteléséhez. A közösségi határok, 'közelségek' és 'távolságok' elemzése a humor eszközeivel segít a *córesz* elviselésében, és a derű, a *szimhe* megőrzésében” (178-179. old.).

Ez a *córesz*-állapot, a mindennapi élet körülményeinek nehézsége viszont nemcsak generálja a zsidó humort, hanem kondicionálja, körülményeit adja, jelentésterét korlátozza, mozgatja és széttagolja is. Főntebb Stark András mondja a Vele készült interjúban: olyan a személyiségünk, olyanok vagyunk, mint a fény kettős természete. Hullámtermesztető, meg részecske állapotú is. Külső feltételek és belső energiák egyképpen hatnak rá, részecskéiből viszont hullámmásképpen állnak össze hatások, visszahatások, kölcsönhatások is. Reflektív, a szó interakciós értelmében, válaszadó, válaszkereső, kihívásokban módosuló tartalmát nézve is. Ugyanazzal veszít is, nyer is, mintegy „önkreatívan” érvényesül. Ugyancsak Stark mondja:

„Ezek a veszteségek, a traumák, az önpusztítás, az öngyűlölet, mint a zsidó sors klasszikus sztereotípiája, hogyha valakit megbélyegeznek, marginalizálódik, szorongó, bizonytalan lesz, és önmagát hibáztatja mindenért, ez amúgy is benne van a zsidó mentalitásban. Szóval ez a kettősség, a kitűnni vágyás, a valami különösségnek a keresése, és egyúttal a félelem attól, hogy esetleg ez bennem valami olyan pusztító energiákat is rejt, amik akár az

önpusztítás irányába is hathatnának...” – mindez kölcsönhatások közegében is válhat a megengedés, a feloldás-feloldódás, az „elengedés” eszközévé.

Papp Richárd részletesen taglalja mindazon életvilág-beli kérdésköröket, melyek a zsinagógai viccek tartalmai, meg az élethelyzeti, „tematikus” klasszifikálhatósági lehetőségekben mutatkozó üzenetek körében érvényesülnek (mondjuk például a vicc, tréfa, ugratás, irónia, humor, nyelvi cselek, szimbólum-kiforgatás, játék, talányoskodás, „jobbantudás”, hochmetzolás, nagyozolás, sztereotípiák, önkritika, kreatív torzítás szituatív megvalósulásai). Persze nem „kvantumfizikai leckét” ad, de ez a megszemélyesített „részecske-viselkedés” az együttmozgások, az együttviselkedés közös és ősi tudásából fakadó vonás. Az értelemmel telített (mintegy archaikus, vagy konstans módon modern) tudáshagyomány a fölhalmozódott és továbböröklődő bölcsességek hangján szólal meg a kötetben földézett viccek java többségében. S amit ehhez a „közösségi folklórhoz” a helyzetelemzések és jelentés-fejtések útján hozzátesz, az világossá válni enged, hogy nem „oksági összefüggések” jelentéssel telített kauzalitásáról van csupán szó, hanem a furcsa egybeesések „nemlogikus” rendszere is határozott karaktert nyer a helyzetfüggőségéből fakadóan. A klasszika-filológia területén ez hasonlatos ahhoz, amit Hermész Triszmegisztoz szentenciájaként tartanak nyilván,² hogy a „fenti és a lenti”, a külső és a belső szimbolikus feltöltöttsége hasonlóvá válhat, ha a jelentések egységben vétele a megismerés eszköze. A Papp Richárd által földézett élethelyzetekben és humorforrásokban a jelentéstani egybeesés a pszichés beállítódást és a közösségi kommunikációt, tágabban értve az univerzális üzenetek közötti kapcsolatkeresés bölcsességét teszi kimutathatóvá. Ebben a kollektív tudatban jelen van a mindenkori pszichés egyidejűség, a szinkronicitás és a véltetlen szerepe is, de mindenkor függ maga a helyzet a (javarészt már ismert vagy valamely változatban már ismerni vélt) viccek elmondásmódjától, előadásától, rögtönzött változataitól is. /„Legrosszabb” esetben a legdurvább kritikai értékelésnek, a még eképpen is viccbe illő megértésnek tónusában, mely Papp Richárd összefoglaló fejezetét ebben a címben

2 „...ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van, hogy az egyetlen varázslatának műveletét végrehajtsd”. *Tabula Smaragdina, a műveletek azon receptje, mely szerint az ember a világot és önmagát visszahelyezheti a valódi, eredeti állapotába!* On-line: www.egesfoldkozott.com/wp-content/.../11/hermesztriszmegisztoz.pdf

tartalmazta: „Hogy lehet egy viccet ilyen rosszul elmesélni?!“.

A viccmesélés módja tehát éppúgy versengő jelenlét tárgya, azaz hitelesség, érvényesség, kreatív és szituatív állapot függvénye is. Az „előadás” viszfogottsága, pontossága, kiegészítő magyarázat nélkül is megálló egyértelműsége és a poén lakonikus teljessége a legkülönbözőbb tárgyakban leli meg táptalaját. A férfiközösség zsinagógái rendből fakadó összetartozása persze „tematizálja” is a tartalmakat: életmód, család és párkapcsolat, szexualitás, közösségi konfliktusok, pénz-vagyongyarapodás-kapzsóság, zsinagógai szertartások, rabbi és a bóherek viszonya, kivagyiságok, gazdagság és córesz, előítéletesség és kitettség, zsidó közösségek közötti versengés, más egyházakhoz és hitvilágokhoz való viszony, zsidóság és társadalmi beilleszkedésének problematikussága, rabbinikus előírások és azok megszegése, eltúlzott hit vagy hitbuzgóság, vallási törvények megszegése stb. Mindezek kiadós gyűjteménye jelen van magában a kötetben, illusztratív mintaképpen vagy elemzésre méltó példaként. Ugyanakkor – s azt magam sem egykönnyen dönténém el, hogy ez hiányossága vagy zsanere a könyvnek – nem szimplán viccek válogatása, hanem maga a viccmesélés mint kulturális performance kap főfényt, s csupán háttérben derengve marad maga a humor. Ahogyan minap egy rádiós beszélgetésben Dész Mihály nyilatkozta (nem utolsósorban Papp Richárd e kötetének könyvbemutatóján jeleskedő beszélgetőpartner, ki szintén érdemleges zsidó viccgyűjtemény összeállítója...!), hogy a klasszikus komédia, a római színpad a röhögést, kigúnyolást, megtréfálást részesítette előnyben, a humor kipelengérező, belső feszültséget „szelepként” kioldó jellege a köznapi kommunikáció jelenkorából már javarészt kivészni látszik, s amiatt is fontossá válik a zsidó humor kitartó életbenmaradása... Sőt, tenném hozzá: a viccmesélők életbenmaradása is. Papp Richárd hangsúlyozza is: a Holokausztról és a kapcsolódó történeti időszakból sem él (tovább) a viccmesélés, viccfaragás, mely csak a hazai sztálinizmus mentális örökségében termeli ki a maga kevéske termékét („És hol van a Kohn...? – közéleti kérdés azután, hogy a politikai córesz-korszak kelles közepén Kohn fölállt a pártgyűlésen, jóváhagyva az eredményes politikai célkitűzések elismerését, de hiányolva a boltok ellátásának „eredményeit”).

Egyszóval Papp Richárd nem zsidóviccek gyűjteményét kínálja, hanem a zsidó humor természetrajzához járul hozzá kultúrakutató és értelmezőközösséget bemutató munkájában. A *Bezzeg a mi*

rabbink „Így nevet egy pesti zsinagóga” alcímmel jelent meg, s tartalma a zsidó vicc(elődés) mennyi izgalmas példájával, tipológiájával, tónusaival egészül ki. De míg az előző, Kohn bácsi kötet³ az „élő humor” közösségében nyújt eligazítást, a „Bezzeg”-kötet a vicc felé kalauzol inkább. Az előbbi kötetben a zsidó tradícióval és identitásokkal kapcsolatos kommunikációs példatárt kapunk, a Bezzeg-kötet narratívái révén más-más (történeti, identitás-válságra jellemző, holokauszt-referáló, szocializmus-kori, majd jelenidejű, s ha úgy tetszik „rabulisztikus”) megközelítések felé terelgeti belátó olvasóit. Ami itt az alapkülönbség lehet vicc és humor között, az csak részben a szituatív jelleg és közvetített „üzenet”, sokkal inkább a létfeltételekre választ adó, a problémákat „elengedni”, eltávolítani tudó viselkedés-tudás (erről szól e számban Stark András is Tibori Timea interjújában), azaz konstruktum, konstruálni képesség, a humor és önirónia, tréfa és okoskodás, megviccelés és megérintés többlete a viccmeséléshez (avagy a „zsidóviccekhez”) képest.

A *Kohn bácsi* kötetéről egykor még azt írtam: a sztereotipikus és önreflexív képtelenségek egészen pompázatos válogatása, valamint még impozánssabb, mélyebb és intuitív alapon kontextualizált témakörei világának fel Papp Richárd munkájából. A szerző több mint egy évtizede részese a Bethlen téri zsinagógai közösség mindennapjainak, imák, rituálék, beszéd- és értelmezésmódok sűrű világának, amelyben a hit, a kultúra átélése, a létmódok szabályozottsága nemcsak mintegy „hardver” az értékrendeknek, hanem értelmet, tartalmat és interpretációs lehetőséget is adó életvilága. Ez életmód és életminőség önkreatív és önreflexív szintjein jelenik meg a humor, az irónia, önirónia és világkép, mint a környező világgal való szimbiózis régtől fogva legalapvetőbb szintje, amely a hagyomány mintáiba, az önreprezentáció és identitás-kifejezés szintéziseibe épül. A futó ismertetés épp a lényegyet nem lenne hivatott közvetíteni, hisz az épp az „elmék szoftverének” alkalmazási minőségeiről szólna, s ezen belül is annyi változatról, ahány interpretáció csak lehetséges, de még ezenfelül plussz egyről, a szerzőéről, aki nemcsak résztvevő megfigyelő, érzékeny befogadó, kritikus válaszadó, elfogult kérdező, de ráadásul tudományos receptor is, avagy membrán, melyet a humor, irónia, „cinika”, önkritika és tohuvabohu befolyásol. Röviden, Raj Tamás szavaival, melyet

³ *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó hitközösségben.* Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009. 200 oldal.

a „100+1 jiddis szó” kötetből idéz Papp Richárd: „A zsidó vicc ... amit egy nem zsidó sohasem fog megérteni, egy zsidó pedig meg sem hallgat, mert már régen ismeri és sokkal jobban tudja elmesélni” – éppen azt a képletes képtelenséget teszi saját mércejévé: hogyan tudja mindezt úgy elbeszélni, hogy abban jelen legyen a vicc maga, az értelmezések széles tartománya, az elmesélhetetlen üzenetek lényege, az érzékenységek félsze, a sértődések sansza, a tudományos túlokoskodás elkerülése, s mindezekkel egyidőben az a roppant mély kulturális vonulat, melyet a közfelfogás csak „zsidóviccek” vagy „zsidó humor” néven kategorizál. Papp Richárd, akitől legalább ilyen mélységben a nemzeti és lokális kultúraköziség következetes felmutatását szoktuk meg, mint ahogyan a vallások különböző típusainak mélyrétegeibe bevilágító olvasatok felmutatását is, most e kötettel épp arra mutat rá, milyen módon lehet önreflexíven együtt élni saját lehetetlenségeink világával, mások kritikáival, kölcsönösségeink határtalan verzióival, belátásaink kultúraközi eseteivel. A kötet glosszáriuma és bibliográfiája további horizontokat nyit e kérdéskörök tanulmányozójának, de nem feledhető, hogy maga a szöveg hosszú fejezetek tucatjain át teli-s-teli van viccekkel, humorral, létkérdésekből és ravasz válaszokból épített szó-kreácsolással, „röhögtető” poénokból konstruált világok arcaival.

Nos, ehhez képest e második kötet nemcsak túllép az előző könyv értelmezési tartományán, de meghaladja azt a komplexitások feltárásával. Legyen szó az identitás, a hitközösség, a világképek, a szakralitás, a beszélőközösségi és élményközösségi együttlét megannyi fontos dimenziójáról, valamiképp kevesebbszer szerepel a „humor” szó, többször a vicc, s talán az ugratás, a nyelvi cselek világnézeti beöltöztetése, s legerőteljesebben a kutatói feladat tudatosítása: a résztvevő megfigyelés, a reflex-

ív gyűjtés, a belátó és értelmezőközösségi attitűd, vagyis Papp Richárd tudományos énjének vállalása. Misszió, ha úgy tetszik, s nem a „térítő” értelmében, hanem a belátást segítő, érteni és értelmezni engedő, eltérő felfogásmódokat sem kizáró tolmácsolás szerint. Összegző zárszavában is közli: nem „a” megfelelő, az „egyedül” vagy kizárólagosan érvényeset közli, hanem a változó közösség változó, adaptív stratégiáinak változékonyságára is érzékeny variációt mindarról, amit a közösség maga, a viccek és előadásmódjuk formálta szcénában lehetővé tesznek. Egyfajta dramaturg szerepkör ez, avagy színházrendezői attitűd, az „intuitív antropológia” folytatása, amely – az intuitív filozófia és pszichológia mintájára – a tudat érzelmi tartalmait pásztázza a felfogható valóság különbözőségeinek segítségével. Ez jóféle, „tudományos gög” nélküli eljárás, s nemcsak érzelmi, hanem „értelmi érzékelés” is, a tudat belátásairól, a mindennapi humorról és annak változatairól, egyben a realitásban való eligazodás a világ adott körülményei között, kellő önkritikával, önreflexióval a jelenségek iránt és elbeszélhetőségük fontosságának bizonyításával.

Jó, hogy lett második kötet – az értelmezőközösség már az első után is érzekelte, hogy a „gyűjtő” nem „levadászni”, kihasználni akarja, hanem mintegy felbecsülni vágyik a hívőközösségi örökség tartalmait, átalakulásban is állandósult értékeit. A társas tudás persze a „kontrollált ismeretanyag” nélkül is termeli, naponta újrakonstruálja megnyilvánulásait, ezért maga a kutatás is megerősítést kap nem csupán a zsinagógai közösség révén, hanem a kötet általi reflexiók segítségével is. Ritkán jut a „visszatérő” szerepe az antropológus kutatónak, kivéve ha társadalmi terepe egyúttal a maga szerves közössége is. Papp Richárd ezt érdemben és érdemlegesen használta ki – bezzeg a mi rabbink majd el is ismeri ezt valamikor...